

“ДНЕВНЫЕ ЗАПИСКИ” ЯКОВА МАРКОВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЧОЛОВІЧОГО ОДЯГУ XVII-XVIII ст.

Резюме

Український народний одяг є однією з найважливіших складових матеріальної культури народу, опредмеченням його духовних традицій і світогляду. У цьому контексті великий інтерес становить дослідження українського чоловічого костюма XVII-XVIII ст. як джерела вивчення соціально-економічних особливостей суспільства. Саме в цей період формується самобутній національний костюм.

Чоловічий одяг XVII-XVIII ст. увібрав у себе і трансформував деякі риси західноєвропейських і східних костюмів. Одяг козацької верхівки за кроєм мало чим відрізнявся від одягу польської шляхти і російського дворянства.

Докладно істориками і етнографами вивчався одяг запорізьких козаків. Найбільш повні дані з цього питання знайдемо у праці відомого українського історика Д. Яворницького¹. Автор пише про вбрання козаків, шляхи формування козацького костюма. Чоловічий одяг нижчих верств суспільства XVII-XVIII ст. детально розглядає О. Воропай². О. Апанович³ у своїй статті описує складові козацького вбрання, згадує про козацькі прикраси та зачіски. Найбільш ґрунтовними дослідженнями з історії українського костюма є праці К. Матейко⁴ та Т. Ніколаєвої⁵.

Багато цінного матеріалу з даного питання містять щоденники представників провідної верстви суспільства — козацької старшини XVII-XVIII ст. Ці наративні джерела дають можливість краще зрозуміти світогляд тогочасних людей, перебіг історичних подій, безпосередніми учасниками яких були самі автори.

Сучасні дослідження вже не можуть обмежуватися характеристикою соціально-економічних структур, зовнішніх описів суспільства, його культури. Більш важливими стають знання про окрему людину тієї чи іншої епохи з особливостями її характеру, специфікою поведінки, звичаями тощо. Усі ці, на перший погляд, дрібнички стали суттєвим доповненням у дослідженні конкретної людини, її по-

буту. Тому метою даної статті є аналіз щоденника “Дневные записки” Якова Марковича як джерела для дослідження складових українського чоловічого одягу XVII-XVIII ст., матеріалів для його виготовлення.

Велику допомогу у започаткуванні численних публікацій наративних джерел надав колишній чернігівський губернський провідник дворянства О. М. Маркович, “що вважався першою особою в Малоросії, яка оцінила історичне значення родинних паперів”⁶. Саме з його ініціативи було надруковано “Дневные записки” діда, Генерального підскарбничого Якова Марковича. Праця вийшла у 1859 році. У вступній частині О. Маркович пише: “Записки Якова Марковича не всегда в одинаковой степени любопытны, одинаково могут служить для изучения истории края, показывают обычаи, нравы и т. д.”⁷.

Яків Маркович народився у 1696 році, його батько за часів Єлизавети мав чин Малоросійських військ Генерального обозного. Навчався Яків Маркович у Київській академії. За старанне навчання користувався особливою повагою ректора Академії Феофана Прокоповича.

“Служение Яков Маркович начал знатнымъ войсковымъ товарищемъ и находился, какъ говорили тогда, при боку гетманскомъ, то есть при особъ его” (Ч. I, С. 7). Брав участь у Хотинському поході, де був призначений у “счетную комиссию Малоросійскимъ первымъ членомъ”. У 1740 році обіймав посаду Генерального підскарбничого. Як державний діяч, “имел вліяніе на участи народовъ или государствъ” (Ч. I, С. 7). Став свідком багатьох історичних подій, які детально описує у щоденнику.

Яків Маркович був освіченою людиною, знав єврейську, латинську мови, вивчав французьку, любив читати філософські і богословські твори, цікавився медициною. Коло його інтересів безмежне. Це і бджільництво, скотарство, садівництво, хліборобство тощо. Активно займався торгівлею.

У його щоденнику детально описано шляхи надходження тканин, вказано їхню ціну, іноді — з якою метою буде використано матерію.

“Возвратились посланные въ Гданскъ. Спорадили для меня покупку: атласу кроваваго да папужаго 24 локтя, сукна 10 лок., гудзиковъ (пуговиць) 18; шпонки золотыя” (Ч. I, С. 259).

Находили товари із Німеччини: “Староста мой повернулся изъ Кенигсберга и привезъ штуку полотна швабского и карунокъ золотыхъ и серебряныхъ (Ч. I, С. 391).

Тканини купували і на місцевих ярмарках, зокрема згадується Іллінський ярмарок у Ніжині, ярмарок у Ромнах. Залежно від вартості тканини, за її назвою та кольором можна встановити, для якого одягу її використували — повсякденного чи святкового.

“Купилъ у Грека Нъжинского Федоса 13 локоть парчи красной золотой богатой, по 4 руб. 20 коп., да алого канивацу 13 локоть по 8 гривенъ” (Ч. I, С. 380). “Купил гродетуру локоть по 53 коп. да бархату черного, локоть по 2 рубля” (Ч. II, С. 205).

Про те, наскільки дорогими чи дешевими були тканини на той час, дізнаємося з іншого запису: “Въ степу продали 200 овецъ по 30 коп.” (Ч. II, С. 268), “Староста купилъ корову за 1 рубль 80 коп. и двух свиней по 90 коп.” (Ч. II, С. 288).

У щоденнику згадується багато видів тканин, але найчастіше — сукно, атлас, полотно. Крім того, є згадки про штоф, оксамит, парчу, шовк, тафту, златоглав, білокос та ін. Часто до назв додавали місце виготовлення тканини: “Купил полотна, разбитаго ивановского 3 штуки за 18 зол.” (Ч. I, С. 321), “Ровницкому далъ я сукна французского на портище” (Ч. II, С. 254), або називали за технологією виробництва: “Кунтушь тридцатоваго (т. е. сукна въ тридцать нитокъ)” (Ч. II, С. 253).

Найрізноманітнішим за кольорами був атлас: блакитний, зелений, кривавий, папужий, червоний. Більш стриманих кольорів — сукно.

“Купилъ я по 4 1/2 локтя суконъ: пунцоваго по 12 зол., перцоваго по 9 зол., блакитнаго по 9 зол. и съраго 5 лок. по 7 золотыхъ” (Ч. I, С. 410). Також є згадки про сукно “темне съ красною искрою” (Ч. II, С. 22).

Найбільш поширеними з компонентів одягу були кафтан та кунтуш. “Привезли мнѣ

отъ жены, изъ Глухова: кунтушь легкой, кафтанъ атласовой желтый, шпонекъ 2 золотых и пр.” (Ч. I, С. 277). “Брату далъ я на кафтан атласу венецкого 13 локоть, и 5 локоть сукна” (Ч. I, С. 232). Іноді кунтуші підбивали дорогим хутром, такі речі дуже цінувалися та передавалися у спадок. Автор описує випадок, коли під час поділу майна тітки Якова Марковича Анастасії Скоропадської між родичами виникла суперечка. “С. Лизогубъ подал своей претензии ведомость, именно: 5000 червонныхъ, маетности Черниговския всѣ, пудъ серебра, кунтушь зеленый оксамитный съ мѣхомъ и другихъ два, 1000 овецъ, кобыль и коровъ по 100” (Ч. I, С. 345). Як різновид кунтуша, згадується напівкунтуш.

У щоденнику є відомості і про інший одяг: шлафрок і напівшлафрок. “Покроили мнѣ шлафрок съ пуговицами съ поль — 13 локтя атласу” (Ч. I, С. 325). Такий одяг носила козацька сташина, до якої належав і автор. Крім того, автор описує верхній одяг найманих робітників — “кожухъ белый простой”.

Сорочки мають дві назви — “сорочка” і “кошуля”. “В лазнь мылся, и рубашку новую сестра дала” (Ч. I, С. 342).

Серед головних уборів поширені шапки. “Пошиты мнѣ две шапки: черная баранковая и бѣлая аксамитная, съ соболемъ и с кистями” (Ч. I, С. 313). Мало місце запозичення деяких головних уборів з Росії. “Привезли мнѣ изъ Москвы 2 картуза, одинъ черный бархатный — за 6 р., а другой суконный за 2 рубля (Ч. I, С. 353). З Москви привозили також цінні хутра і рукавиці. “Купилъ рукавицы лосинныя за 80 коп. Купил хутро черное сибирское” (Ч. II, С. 97). Получилъ я изъ Москвы покупку: мѣхъ лисий 15 рубл., 3 пары чулокъ...” (Ч. II, С. 290).

Важко встановити, для кого було придбане взуття. “Лозовскій купилъ сапогъ мужскихъ 10 паръ, за 3 рубля, а 3 женскихъ за 75 коп.” (Ч. I, С. 387). Цікава різниця між вартістю чоловічого і жіночого взуття.

Комплекс костюма доповнювався поясом. “Привезъ Петро изъ степу поясовъ черных, поясовъ плетеныхъ красныхъ, желтыхъ” (Ч. II, С. 289). “Купль у секретаря Толмачова персідский съ серебромъ поясъ за 20 рублей” (Ч. I, С. 211). Пояси були досить дорогими, оздоблювалися коштовними металами.

У щоденнику також описано комплекс одягу найманого робітника. Приймаючи на службу, господар з'ясовував, у якому одязі наймит працюватиме. Якщо одяг був хазяйський, то чітко перераховували всі його складові.

“Съ должниковъ въ шинках задолжавшихся взяли въ отслугу: двухъ в Сухоноску на годъ по 20 рубл. 50 коп. и одежда, третьяго сторожить туда на годъ въ Перевинцы сторожемъ за 6 рубл., безъ одежды” (Ч. II, С. 256).

“Приняты на службу молодики школяры: Грицко Манченко, которому въ годъ: кунтушъ, шитый тузинковый кафтанъ киндяковый, кошуль 2 пары, штаны свитные, чоботъ 2 пары, рукавицы, поясъ, шапка и 1 рубль; Федоръ Мовчановскій, которому в годъ: 3 рубля, тузинку на кунтушъ, на кафтанъ, мусаблесу красного, чоботъ 2 пары, кошуль 3 пары, байбарокъ съ покрытиемъ киндяковым, убрание свитное” (Ч. II, С. 251).

Комплекс чоловічого вбрання доповнювався прикрасами, але в щоденнику згадується лише перстень. “Родитель подарилъ мнѣ перстень смарагдовой съ 6 діамантиками на благословение” (Ч. I, С. 34). Перстень згадано не як цінну ювелірну прикрасу, а як оберег. У поході він мав захищати від злої долі.

У документі перелічено такі елементи чоловічого костюма: натільний — сорочка, верхній — кунтуш, кафтан, напівкунтуш; головні убори — шапка, картуз; пояси, чоботи. Крім того, згадано такий чоловічий одяг, як шлафрок та напівшлафрок. Серед прикрас згадано перстень як оберег. Немає згадок лише про поясний одяг представників вищих прошарків тогочасного суспільства. Серед поясного одягу найманих робітників згадуються штани.

Одяг шили з дорогих тканин. Порівнюючи ціни на одяг і домашню художу, бачимо, що

в середньому один лікоть тканини коштував стільки ж, скільки й корова. Дуже різноманітним був одяг за кольором, оздоблювався гудзиками, позументом. До нього ставилися дуже дбайливо, цінували, дорогий — передавали у спадок. “Отъ родителя прїѣхали, взять племянницъ моихъ въ Ромны, для пересушенья одежды ихъ родителей” (Ч. II, С. 205). Власноруч доглядали речі, ретельно зберігали. Гардероб постійно поповнювали новими речами, шили, купували, дарували. “Сукна мнѣ пошиты: кунтуш попелястый отъ родителя, а кафтанъ красной съ моего атласу” (Ч. I, С. 222).

Для найманих працівників одяг також шили або купували. “Петру повару Въжевській купилъ кафтанъ нѣмецкій сѣрого сукна за 2 рубля съ полуполтиною” (Ч. II, С. 291).

Отже, як бачимо “Дневные записки” Якова Марковича є цінним джерелом для вивчення історії, економіки, психології та медицини XVII-XVIII ст. Але особлива наукова цінність праці полягає у тому, що вона є джерелом для вивчення повного комплексу українського чоловічого костюма вищого соціального прошарку українського суспільства.

1 Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. — Львів, 1990. — Т. 1. — С. 156-172.

2 Воронай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. — К., 1991. — Т. II. — С. 348-420.

3 Апанович О. Козацьке панство походжає // Українська культура. — К., 1993. — № 3-4. — С. 15-17.

4 Матейко К. І. Український народний одяг. — К., 1977. — 222 с.

5 Николаєва Т. О. Історія українського костюма. — К., 1996. — 176 с.

6 Лазаревский А. Предисловие // Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скороп и Войцеховичей XVII-XVIII в. — К., 1884. — С. 4.

7 Маркович Я. Дневные записки Малороссійскаго подскарбія Генерального Якова Марковича. — Москва въ типографіи В. Готье, 1859. — Ч. I. — С. 6.

Ukrainian Folk clothing is one of the most important elements of the material culture of the folk. Men's clothing of the 17th-18th Centuries is an interesting object for studying social-economic particularities of the society of this era. It contains some features of the East and West European costumes (for instance, Ukrainian Cossack's clothing includes elements of the Russian and Polish nobility). In 1859 the work "Day Notes" written by Yakov Markovych was published. This diary among other useful information contains a lot of descriptions of men's clothing of his time. This publication is a valuable source for the study an average men's life style and gives us a chance to learn more about the society through individuals.